نووسینی د. زاهیر سوران .
11 ی ئەیلولی 2004 .

کۆلێرا
(Cholera)

یەکێکە لە نەخۆشییە سۆییە توندە گرنگەکانی کۆئەندامی هەرس کەزۆر لە مێژە بۆتە هۆی گێروگرفتێکی سەرەکی دانیشتوان (بەتایبەتی ناوچە گەرمەکانی هێڵی ئیستیوا و نزیك هێڵی ئیستیوا)، نیشانەی سەرەکی نەخۆشییەکە سکچوونە. تا چەند ساڵێکیش لەمەوبەر کۆلێرا گێروگرفتێکی تەندروستی دانیشتوانی باشووری کوردستان بووە.

هۆزانی

بەکتریای گچکەیە لەکۆمەڵی گرامنێگەتیڤ بەنێوی (Vibrio Cholerae)، لە خێزانی (Vibrionaceae) یە. لە ڕاستیدا زێدتر لە 60 جۆری سێرەمی Vibrio Cholerae هەیە، وە تەنیا جۆری سێرەمی01 دەبێتە هۆی کۆلێرا، ڤیبریۆی 01 یش 2 جۆرن (17):

1- جۆری کلاسیکی.
2- جۆری EL Tro.

هەر جۆرێك لەمانە دەکرێت بە 2 جۆری ترەوە بەنێوی Ogawa و Inaba. جۆری EL Tro هۆی سەرەکی زۆربەی کۆلێرای نوێیە، بەڵام جۆری کلاسیکیش دەبێتە هۆی کۆلێرا.

هەروەها جۆری سیرەمی Hikojima یش دەبێتە هۆی کۆلێرا. ڤیبریۆکە شێوەی قامچیداری هەیە و لەسەر ڕووی ئاو یان لەدەریادا دەژی، لەبەرئەم هۆیەشە نەخۆشییەکە لەوەرزی هاوین – پایزدا لەکەناری دەریاکاندا زیاتر بڵاوە. ئەوەی پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەم ئەوەیە سیرەمی 01 تایبەتە بە باسەکەمان کەبەرپرسیاری سەرەکی کۆلێرایە. ڤیبریۆکە شێوەی هەڵوێستە (کۆمای) هەیە و درێژی 2 مایکرۆنە و لە سەرێکییەوە قامچییەکی پێوەیە کەبە هۆیەوە زۆر و بەئاسانی دەبزوێت. بەکتریاکە 2 جۆر ژەهر دەردەدات کە ناسراون بە (A لە 60 ٪) و (B لە 40 ٪) ە.

پەتازانی

ئەوەی ڕاستی بێت لەکۆندا نەخۆشییەکە لەهەندێك ناوچەی باشووری ئاسیادا هەبووە و بۆیە زیاتر نێوی "کۆلێرای ئاسیا" ی لێنراوە. هەر لەئاسیا بەکتریاکە 7 جاران بۆتە هۆی بڵاوبوونەوەی گەورە و هەموو جارێك ژمارەیەکی زۆر لەدانیشتوانی ناوچەکەی کوشتووە. لە 1961 دا بۆ یەکەمجار گەیشتۆتە باشووری کوردستان و (تا ئەمرۆش هەیە) ساڵانە لەشارە گەورەکاندا چەندەها باری کۆلێرا تۆمارکراو هەبووە بەڵام ڕێژەی مردن لەچاو وڵاتانی تردا زۆر کەمتر بووە، لەبەرئەوەی تواناراوە زوو کۆنترۆڵی بڵاوبوونەوەکە بکرێت.
بەڵام لەساڵانی 1854 دا لە لەندەن و 1892 دا لەهامبۆرگ نەخۆشییەکە بەرێگەی پەیوەندی لەنێو خەڵکیدا بڵاوبۆتەوە. لەساڵی 1971 دا ژمارەی تووشبووان گەیشتوونەتە 155 هەزار و 550 کەس. لەساڵی 1977 دا ر ت ج ڕایگەیاند کە ژمارەی مردووان بە نەخۆشییەکە لە 15 وڵاتدا قەبڵێنراوە بە 85 هەزار و 661 کەس. ساڵانە ژمارەی ئەو وڵاتانەی کە کۆلێرایان تیادا بڵاودەبێتەوە لە زێدبووندایە و هەریەکەیان مانگانە یان ساڵانە ڕاپۆرتی خۆیان لەسەر (ژمارەی تووشبووان، ناوچەی بڵاوبوونەوە، هۆی بڵاو بوونەوە و چۆنیەتی دەست بەسەراگرتن) دەدەن بەم ڕێکخراوە جیهانییە.
(گومان لەوە دەکرێت کەسەرچاوەی بڵاوبوونەوەی نەخۆشییەکە لە کوردستاندا بگەڕێتەوە بۆ ئەو کرێکارە هیندی و پاکستانی و بەنگلادیشیانەی کە لەحەفتاکاندا میری بەغداد هێنابوونیە کوردستان بۆ کارکردن).
سەرچاوەی نەخۆشییەکە مرۆڤی نەخۆشە، لەم ساڵانەی دواییدا هەڵگری درێژخایەنی ڤیبریۆکە (زراو شوێنی خۆمەڵاس دانی ڤیبریۆکە بووە) دەستنیشان کراوە. ماوەی کردنە دەرەوەی ڤیبریۆکە 2–3 هەفتەیە.

ڕێگاکانی گواستنەوە

ڕێگای سەرەکی گواستنەوەی ڤیبریۆکە ڕێگای پیسایی بۆ دەمە، ئەمیش لە ڕێگەی:

- پەیوەندی ڕاستەوخۆ لەنێوان نەخۆش و لەش ساغدا.
- خواردنەوەی ئاوی جۆگەلە و بیر کە ڤیبریۆکەی تیادا بێت.
- خواردنی خۆراکی پیس بوو بە ڤیبریۆکە (شیر, گۆشت, ماسی, میوە, سەوزە).
- بەکارهێنانی کەلوپەلی نەخۆش (قاپ و قاچاخ).

درمی کۆلێرا

درمی نەخۆشییەکە زۆر زۆرە بەتایبەتی جۆری Biotype EL Tro لەو شوێنانەدا کە هەژارن و باری ئابووری و پاکو خاوێنی ژینگە و شارستانیەت زۆر نزمە. پاش تووشبوون, ڤیبریۆکە هیچ جۆرە بەرگرییەك لەلەشدا بەجێ ناهێڵێت. لەراستیدا بەرگری کوتانیش دژ بە ڤیبریۆکە تەنیا بۆ 3–6 مانگە.

سوڕی نەخۆشییەکە

ڤیبریۆکە لەدەمەوە دەگاتە سورێنچك و پاشتریش دەگاتە نێو کۆئەندامی هەرس، زیاتریش لەریخۆڵە باریکەدا نیشتەجێ دەبێت چونکە تفتێتی شوێنەکە زۆر لەبارە بۆ زۆربوونی ڤیبریۆکە. هەروەها برینی گەدە و ریخۆڵە لەو بارەدا هۆکاری یاریدەدەرن. ڤیبریۆکە لەترشەڵۆکی نێو گەدەدا PH 4.5 یان کەمتردا دەمرێت، هەروەها نزمی ترشەڵۆکی گەدە و ریخۆڵە هۆکاری یارمەتی دەرن بۆ تووش بوون بە ڤیبریۆکە.

نیشانەکانی کۆلێرا

بەکتریاکە لە 1–3 رۆژدا کردەکەویت, لەسەرەتادا نەخۆش لەپڕ تووشی سکچوون (ژمارەیان زۆرە) و پاشتریش بێڕەنگ دەبن تا وەك ئاوی برنجیان لێدێت, هەر جارێك کە سك دەچێت نزیکەی لیترێك شلە لە لەش دەکرێتە دەرەوە (رۆژانە 15–20 لیتر شلە دەکرێتە دەرەوە). ئەمەش دەبێتە هۆی نزم بوونەوەی خۆی کالیسیۆم، پۆتاسیۆم کەدەبنە هۆی بێهێزی و شێواوی زیندەپاڵ، رشانەوە، گرژبوونی ماسولکەکان لەش و ژانەسك و رەق بوونی ماسولکەی سك!!.

ئەوەی شایانی باسە لە 25 ٪ ی نەخۆشەکان تایان لێدێت. لەکیس چوونی شلەیەکی زۆر لەرێگای سکچوون و رشانەوە دەبێتە هۆی داقوپاندن و هیشك و رەق هەڵگەڕانی رووەمەت و لووت فشی و چاو زەقی و بەقوڵاچوویی, هیشکبوونەوەی پێستی لەش, ساردبوونەوەی لەش. نەخۆش ئارەقەیەکی چەور دەر دەدات, هەناسەدان زۆر و رووکەش دەبێت, هەوای هەناسەدانەوە ساردە.

نەخۆش میزی کەم دەبێتەوە و هەندێك جار هەر میز ناکات. زێدبوونی (ژمارە) لێدانی دڵ، نزمبوونەوەی پلەی گەرما (تا دەگاتە ژێر 34 پلەوە). نەخۆش نائارام و شپرزە دەبێت و سك و سنگی نەخۆش ژان دەکات. لەگەڵ ئەم نیشانانەدا باری دەروونی و مێشکی نەخۆش نائاساییە و ناگۆڕێت وە هەندێك جار نەخۆش ماوەیەك لەهۆش خۆی دەچێت.

ڕێرەوی کۆلێرا

لەوانەیە نەخۆشییەکە 3 ڕێرەو بگرێت کە ئەمانەن:

1- مردن (لە 50–80 ٪ بێچارەسەرکردن نەخۆش دەمرێت).

2- چاکبوونەوەیەکی خێرا (کەمبوونەوەی ژمارەی سکچوونەکان و رشانەوەکان ، ڕێکبوونەوەی پرتەی دڵ، بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن، گەرمبوونەوەی پێست، دەست پێکردنەوەی میزکردن .. تاد).

3- کۆلێرای گران، هەندێکجار پاش گەڕانەوە بۆ باری جاران نەخۆش تووشی تای (بەرز و نزم) دەبێت) هەندێکجاری دی تا وەکو تای گرانەتای بەرزە (41–42.8 پلەی گەرمی)، کە ئەم تا بەرزە لەکۆلێرای ئاسایی دا دەرناکەوێت.

ئالۆزکارییەکان

- بەردەوام بوونی سکچوون.
- بریندار بوونی بۆریە خوێنەکان.
- لەبارچوونی منداڵ.
- سییە سۆ، گوێچکە سۆ، گلاندە سۆی لاجانگ.

- لاڕەشەی سەر پەنجەکانی دەست و پا یان هەندێك جار سەری چووك و ناوگەڵی نەخۆش دەگرێتەوە.

دەستنیشانکردن

- بەپێی نیشانەکان ناوچەیەکی گومان لێکراو (یەکێك لەو شوێنەوە هاتبێت).
- دەستنیشانکردنی بەکتریۆلۆجی (پێویستە ڤیبریۆنی کۆلێرا لەرشانەوە و پیسایی نەخۆشدا جیابکرێتەوە).
- لە ڕێگای سۆندەیەکی لاستیکەوە کە دەکرێتە نێو کۆمی نەخۆش دەتوانرێت پیسایی نەخۆش بکرێتە ناو شووشەیەکی تایبەتییەوە (ماددەی Cary-Blair) تێدابێت و ببرێت بۆ دەستنیشانکردنی بەکتریاکە.
- رشانەوە لەشووشەی پاکژکراودا کۆدەکرێتەوە و دەبرێت بۆ تاقیگا.
- تێستی PCR ڕێگایەکی دی جیاکردنەوە و ناسینەوەی ڤیبریۆکەیە.
- تێستی سیرەمی ڕێگایەکی ترە بۆ دەستنیشانکردن، لەیەکەم هەفتەدا دژەتەن و دژە ژەهری ڤیبریۆکە زۆر بەرزدەبێتەوە.
- پێویستە بە ڕێگای بەکتریۆلۆجی جۆرە جیاوازەکانی ڤیبریۆکە و بەکتریاکانی دی لە یەکتری جیابکرێنەوە. بەپێی ڕێژەی لەدەست چوونی شلەی لەش و هیشکبوونەوە جۆرەکانی هیشکبوونەوە بریتین لە:

1- سووکە هیشك بوونەوە:

کەمێك لاستیکی پێستی لەش کەم دەبێتەوە, تینوێتی، زیادبوونی ژمارەی لێدانی دڵ، لەدەست چوونی لە 5 ٪ ی کێشی لەش, یان کەمبوونەوەی 50 ملیلیتر / کگم کێشی لەش لەمنداڵدا یان 2500 ملیلیتر / کگم لەگەورەیەدا.

2- هیشکبوونەوەی مام ناوەندی:

کەمبوونەوەی لاستیکی پێستی لەش، نزمبوونەوەی پەستانی خوێن (بەپێوە), زیادبوونی لێدانی دڵ، ترپەی دڵ بەئاستەم هەستی پێدەکرێت، لەدەستدانی لە 8 ٪ ی کێشی لەش, یان کەمبوونەوەی لە 80 ملیلیتر / کگم کێشی لەش لەمنداڵدا یان 4000 ملیلیتر / کگم لەگەورەیەك دا.

3- هیشکبوونەوەی بەهێز:

لەم بارەدا لاستیکی پێست بەتەواوی کەمبۆتەوە، پەستانی خوێن زۆر نزمە، لەهۆش خۆچوون، لەدەستدانی لە 10 ٪ ی کێشی لەش، یان کەمبوونەوەی 100 ملیلیتر / کگم کێشی لەش لەمنداڵدا یان 5500 ملیلیتر / کگم لە گەورەیەك دا.

چارەسەرکردن

هەموو کاتێك چارەسەکردنی باری تیژی نەخۆشییەکە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی ڕێژەی مردن، یەکەم هەنگاو بۆ چارەسەرکردنی ئەم بارە بریتییە لە هاوسەنگی شلەی سوڕی خوێن.

پێویستە پەیرەوی ئەم خاڵانە بکرێت:

- پێویستە نەخۆش لە بەشێکی تایبەتدا لە نەخۆشەکانی دی جودا بکرێتەوە، هەروەها جوداکردنەوەی نەخۆشە گومان لێکراوەکانیش لە بەشێکی دیدا.
- چارەسەرکردن لەبەشی فریاگوزاری ئەو نەخۆشانەدا کە باری گشتییان زۆر تێکچووە.
- پاکژی و پاکوخاوێنی لەکاتی نەخۆشییەکی وەك کۆلێرادا پێویستە:
  - پیساییەکان و ڕشانەوەکان جیابکرێنەوە .. تاد.
  - جیاکردنەوە و پاکژکردنی کەل و پەلی بەکارهێنراوی نەخۆش.
  - پێویستە کاربەدەستانی نەخۆشخانە هەموویان دژی کۆلێرا خۆیان بکوتن.

چارەسەرکردنی ناتەواوییەکان

- پێویستە نەخۆش شلە و ئاوی دڵۆپاو و وەربگرێت تا شوێنی شلەی لە دەستچوو پڕبکاتەوە.
- پێویستە بەخوێنهێنەردا یان لەدەمەوە شلە و خۆراك بدرێت بەنەخۆش.
- هەوڵدان بۆ دابین کردن و چاك کردنەوەی فرمانی گورچیلە.
- بەکارهێنانی ئەنتیبایۆتیك دژی ڤیبریۆنی کۆلێرا.

- زۆر پێویستە نەخۆش بحەوێتەوەوخۆراك وشلەی بەسودی بدرێتێت.

دەرمان (17)

دۆكسیسیلین, یەك ژەمی 300 ملگم زۆر بەسودە (نادرێت بەسكپڕ).

تێتراسایكلین, هەر 6 كاژێرێك 500 ملگم × 2 گم ماوەی 3 ڕۆژ دەدرێت بەنەخۆش.

فوڕازۆلیدۆن, ڕۆژی 4 × 100 ملگم ماوەی 3 ڕۆژ دەدرێت بە گەورە.

خۆپاراستن

پێویستە هەموو كەسێك كەلەنزیك نەخۆشەوە بوو بێت تێستی ڤیبریۆكە بكات و گەر نەخۆش زوو چارەی خۆی نەكات ئەوا دەبێت بەهەڵگری ڤیبریۆكە, چاودێری كردنی پاكوخاوێنی نەخۆشخانە زۆر پێویستە تا كۆلێرا بلاْونەبێتەوە. لەماوەی 3 مانگدا كوتانی دژی كۆلێرا دەبێتە هۆی دروستبوونی بەرگری, ئەمیش لە 40–80 ٪ دەبێتە هۆی دروستكردنی بەرگری دژی نەخۆشییەكە. ساڵی 2000 پرۆفیسۆر Jan Holmgren و خێزانەكەی لەئینستیتوتی كارۆلینسكا لە سوێد جۆرێك كوتانیان دروست كردووە (دوو كیسەی بچووكی پێكهاتووی بیكاربۆنات دەكرێتە پەرداخێك ئاوەوە و دەخورێتەوە) تا ئەمڕۆ پاش تاقیكردنەوە و توێژینەوە ئەنجامی باشی هەبووە.

سەرچاوەكان

1– د . زاهیر سوران ، نەخۆشییە درمەكان ، سۆ بەكتریاییەكان ، بەشی چوارهەم ، چاپی یەكەم ، سلێمانی– كوردسان ، 2004 .

References
1.Gerald T. Keusch, Cholera., In: Harissons principles of internal medicine, ed 12th, 1991; 632-633.
2.WHO. Guidelines for Cholera Control. WHO/CDD/er/80.4. Revl. Geneva. 1986.
3.Ludovic Paun, Holera., In: Infectious Diseases, Didactic and Pedagogic Ed, Bucurest-1980.
4.Rosenberg CE. The Cholera Years. Chicago: University of Chicago press; 1962.
5.Marquez GG. Love in the time of Cholera. New Yourk: Alfred A. Knopf: 1988.
6.Barua D. Laboratory diagnosis of Cholera. In: Barua D, Butywsw, eds, Cholera. Philadelphia: WB, Saunders: 1974.
7.Colwell RR. Ed. Vibrons in the Environment. New Yourk: John Wiley & Sons; 1084.
8.Marin GH. Voiculescu, Infectious Diseases, Medical Ed, vol 2. Bucyrest-1991;. 506-519.
9.Benenson, A. Control of Communicable Diseases in Men, Ed. A 14-a Amer. Publ. Health Ass., 1985.
10.Abou, S. Susceptibility of Cholera, Lancet, 1948; 1903.
11.Azurin, J. C. et al. A Longterm Carrier of Cholera, Bull. Wld Hlth Org. 1967; 37, 745.
12.William B. Greenough 111, Vibrio Cholerae and Cholera., In: Principles and Practice of Infectious Diseases, 1995; 1934-44.
13.Politzer R., Cholera. Geneva: WHO: 1959.
14.Sandy SC. Et al., Anew Cholera toxin (letter), Lancet. 1983, 1: 1337.
15.Ted Lankester, Setting Up Community Health Programmes, UK. 1992.
16.Abram S. Beneson, Control of communicable diseases in Men, Ed. A 75th Amer. Publ. Health Ass. 1990.
17.Ann M. Arvin and Y vonne A. Maaldonado, Protozoan and Helminth Infections. In: Infectious Diseases of the fetus newborn infant, 4th eds. W. B. Saunders Company. 1995; 18: 745-756.
18.Weekly Epidemiological Record, No 21, 28 May 1996.
19.WHO. Guidelines for Cholera Control Geneva 1993.
20.Weekly Epidemiological Record, No. 28, 14 july 1995.
21.Communicable Disease Profile IRAQ, Updated 19 mars 2003, WHO/CDS/2003.p 74-80.